

Kažnjava li neoliberalna kaznena država siromašne?

Krešimir Petković

**Pojam neoliberalne kaznene
države politologijski je pojam zato
što govori o tome kako država
oblikuje kaznenu politiku i politički
upravlja društvenim odnosima**

Pojam neoliberalne kaznene države skovao je Loïc Wacquant, vjerojatno najpoznatiji učenik Pierrea Bourdieua, jednog od najutjecajnijih francuskih sociologa 20. stoljeća. Loïc Wacquant predaje na Sveučilištu Berkeley i bavi se istraživanjem kaznene politike. Pojam neoliberalne kaznene države koji je Wacquant razvio, politologijski je pojam zato što govori o tome kako država oblikuje kaznenu politiku i politički upravlja društvenim odnosima, proizvodnjom nasilja i zatvora na svojem teritoriju. U suvremenoj Hrvatskoj taj je pojam teorijski zanimljiv, pa i potencijalno politički kontroverzan, ponajprije zbog porasta zatvorske populacije u posljednjem desetljeću, ali i zbog niza pratećih promjena u kaznenom zakonodavstvu i politici koje su se dogodile usporedno s procesom pristupanja Europskoj Uniji.

Premda u tranzicijskim i ratnim 1990-ima, obilježenima politički sponzoriranim nasiljem i kriminalom, prenapučenost zatvora nije bila problem kaznene politike, zatvorska je stopa u Hrvatskoj od kraja 1990-ih do danas kontinuirano rasla. Ukupna zatvorska populacija u 2011. premašila je 5.000 zatvorenika, dok se službeni kapaciteti zatvorskog sustava kreću oko 3.500 zatvorskih mjesta.¹ U tim okolnostima ne čudi što je jedan od istaknutih dokumenata kaznene politike iz 2009. bio akcijski plan za proširenje kapaciteta zatvorskog sustava.² U skladu s njime, u međuvremenu je izgrađen i "otvoren" novi kazneni objekt u Glini koji prima više od 400 zatvorenika.³ Ambiciozni akcijski plan vlade predvidio je i izgradnju nove velike kaznonice u Šibeniku s više od tisuću zatvorskih mjesta te proširenje brojnih drugih postojećih zatvora. Usporedno se uvodi i sustav probacije kojim se nastoji rasteretiti zatvorski sustav – supstitucijom

Krešimir Petković, asistent na Fakultetu političkih znanosti. Nedavno je obranio doktorsku disertaciju o kaznenoj politici i nasilnim zločinima u Hrvatskoj od 1990. do 2010. Dijelovi ovog teksta preuzeti su iz rasprave o globalnome kaznenom zaokretu u disertaciji. E-pošta: kpetkovic@fpzg.hr

kazne zatvora kućnim pritvorom i kontrolom kretanja uz pomoć elektronskog nadzora, čime se kaznenopolitički zahvat države u život građana mijenja, ali vrlo vjerojatno i proširuje. Premda u komparativnim okvirima prosječna zatvorska populacija u Hrvatskoj, koja se danas bliži broju od 120 zatvorenika na 100.000 stanovnika, nije nimalo dramatična – SAD kao, u određenom smislu, "najkaznenija" država današnjice ima prosječnu zatvorsku stopu višu od 700 zatvorenika, a Rusija veću od 500 – jasno je da se sa zatvorskim sustavom i kaznenom politikom u po-

Premda u tranzicijskim i ratnim 1990-ima, obilježenima politički sponzoriranim nasiljem i kriminalom, prenapučenost zatvora nije bila problem kaznene politike, zatvorska je stopa u Hrvatskoj od kraja 1990-ih do danas kontinuirano rasla

sljednem desetljeću u Hrvatskoj nešto važno događa, ako znamo da je još sredinom 1990-ih u zatvorima bilo oko 2.000 ljudi. Kada se u samo jednom desetljeću kaznena populacija države više nego udvostruči, a njezina opća populacija stagnira ili čak opada, a u javnosti se često govori o cijeni zatvora i o problemima prenapučenosti zatvorskog sustava, onda ima smisla postaviti pitanje konstituirala li se nešto slično neoliberalnoj kaznenoj državi. A kada se tome pridodaju uvođenje anglosaksonskog modela probacije koji potencijalno povećava kaznenu populaciju; razvijena industrija privatne sigurnosti koja je u Hrvatskoj poznata kao "zaštitarstvo"; reforme kaznenog procesa koje nastoje povećati efikasnost pravosuđa jačanjem uloge tužiteljstva i stavljanjem suda u pasivniju ulogu u kaznenoj istrazi te brojne reforme kaznenoga materijalnog prava koje su povećavale broj inkriminacija i po pravilu uvodile strožije kazne za zločine već predviđene pozitivnim pravom – a sve to u kombinaciji s reduiranjem radničkih prava, zahtjevima za smanjenjem javnog sektora i povećanjem konkurentnosti – onda pojam neoliberalne kaznene države postaje još zanimljiviji. Ukratko, postavlja se pitanje ima li zloglasni "neoliberalizam" upliva i na kaznenu politiku ili je posrijedi tek općenita i pomalo otrcana fraza ljevice, koja se difuzno lijepi svim suvremenim javnim politikama, pa tako i kaznenoj, često gubeći svako precizno, analitički i politički upotrebljivo značenje. Krajnje je vrijeme da kritički razmotrimo ono što o neoliberalnoj kaznenoj državi piše Wacquant, kako bismo na kraju ovoga konceptualnog osvrta procijenili ima li taj pojam smisla u Hrvatskoj i koliko je u njoj primjenjiv.

Wacquantova neoliberalna kaznena država

Wacquant je pojam neoliberalne kaznene države razvio u opsežnoj knjizi *Kažnjavanje siromašnih* koja je na francuskome objavljena 2004, a američko je izdanje objavljeno 2009. Naslov francuskog izvornika *Punir les pauvres* doslovce je preveden kao broj 7 - rujan 2011.

Punishing the Poor, s podnaslovom *The Neoliberal Government of Social Insecurity*, koji eksplicitno spominje "neoliberalnu vladavinu" i povezuje je sa socijalnim pitanjem. Wacquant u toj knjizi empirijski zanimaju ponajprije "kaznene kategorije, prakse i politike SAD-a", koje shvaća kao dio globalne neoliberalne revolucije u kojoj su SAD povijesna predvodnica (Wacquant, 2009: xv). Bourdieuov učenik Wacquant u analizi kombinira materijalne i simboličke elemente, što se izražava već u uvodnome usporednom citiranju Engelsa, koji je isticao kako je kapitalizmu potreban složen sustav pravosuđa da regulira radnu snagu, i Durkheima, koji je pak teoretizirao o kazni kao simboličkom činu isključivanja, svojevrsnoj operaciji kolektivnoga nesvjesnog. Na tim metodologijskim osnovama, kojima se povezuje materijalno i simboličko, Wacquant gradi složenu političku analizu u kojoj nastoji pokazati kako se suvremene države u "procesu globalizacije" oblikuju kao neodarvinistički levijatani: u svojoj glomaznoj zatvorskoj strukturi one smještaju siromašne i nepoćudne, općenito sve one koji ne mogu izdržati zahuktalu tržišnu utakmicu, isključujući ih iz društva fizički, ali i simbolički.

Ishodište Wacquantove analize nalazi se u činjenici bujanja zatvora u posljednjoj četvrtini 20. stoljeća i nastavku tog bujanja u novom tisućljeću. Nasuprot revizionističkim povjesničarima zatvora poput Foucaulta, koji je još sredinom 1970-ih svoju impresivnu povijesnu analizu "rađanja zatvora" mogao zaključiti tvrdnjom da će zatvor biti zamijenjen efikasnijim tehnikama društvene kontrole, Wacquant piše o dramatičnom porastu broja zatvorenika na Zapadu koji je opovrgnuo te projekcije: "Populacija iza rešetaka udvostručila se u Francuskoj, Belgiji i Finskoj; trostručila se u Nizozemskoj, Španjolskoj i Grčkoj; a u Sjedinjenim Državama se upeterostručila" (Wacquant, 2009:7). On smatra da uzrok povećanju zatvora nije, makar ne ponajprije, u spontanome porastu zločina, nego u neoliberalnoj kaznenoj politici koju su izmislili američki republikanci 1980-ih. Njihovu je "ultrarepresivnu agendu" u 1990-ima potpuno preuzeo demokrat Clinton, a za njim i nositelji vlasti u zapadnoeuropskim državama poput Ujedinjenog Kraljevstva, Italije, Španjolske i Francuske,

Središnja je Wacquantova teza da su socijalna i kaznena politika usko povezane. Ukratko, neoliberalizam je socijalnu politiku zamijenio kažnjavanjem

bez obzira na njihov nominalni ideološki predznak. Središnja je Wacquantova teza da su socijalna i kaznena politika usko povezane. Ukratko, neoliberalizam je socijalnu politiku zamijenio kažnjavanjem. Umjesto pokušaja socijalne integracije marginalnoga društvenog elementa nastupila je "logika segregacijske i retribucijske" politike (Wacquant, 2009:24) koja je povećala društvene razlike, istodobno negativno utječući na razinu zločina u društvu. Takvu politički nabijenu tvrdnju Wacquantu omogućuje naglašeno lijeva diskurzivna pozicija o etiologiji zločina: uzroci zločina nisu u pojedincima nego u socijalnim okolnostima u ko-

jima žive urbani proletarijat i subproletarijat odnosno klasa unutar koje se najčešće regrutiraju nasilni zločinci. Umjesto da ih se integrira socijalnom politikom što bi, prema lijevom diskursu o zločinu i kazni, definicijski smanjilo stopu zločina, u Wacquantovoj je analizi deprivirani i potencijalno nasilni urbani subproletarijat kroz neoliberalno reduciranje države blagostanja dodatno marginaliziran i snažnije upućen na nasilje. Dakle, ako je stvarno i došlo do povećanja zločina, primarni uzrok tome je socijalno neodgovorna neoliberalna kaznena politika. Za Wacquanta nema spora o tome da su socijalna i kaznena politika duboko povezane te da se to najjasnije očituje u državi koja je model kaznenog neoliberalizma najdosljednije ostvarila – Sjedinjenim Američkim Državama. Metafora kojom se izražava ta povezanost je uobičajena, numizmatička: "Bijeda američke socijalne politike i grandioznost američke kaznene politike na prijelazu stoljeća dvije su strane istog političkog novčića" (Wacquant, 2009:292). Umjesto da se stopa zločina vođenjem stroge kaznene politike smanji, zatvori su samo dobivali više klijenata za svoju rastuću kaznenu ekonomiju. Nasilnici nisu postali manje nasilni pa se kaznena država povećala. Idealnotipski ishod mehanizma neoliberalne kaznene ekonomije što ga opisuje Wacquant jest neoliberalna kaznena država – država koja je zamijenila socijalnu politiku kažnjavanjem pojedinaca kojima je ideološki pripisala odgovornost za zločin, da bi u konačnici, zbog bujanja zatvora, postala glomaznija i skuplja. Socijalni transferi, rehabilitacijski programi i politike uključivanja marginalnih pripadnika društva zamijenjeni su proračunskim uzdržavanjem skupoga kaznenog aparata i zatvorskog sustava u koji je neoliberalna kaznena država smjestila značajan dio socijalno isključene populacije.

U središtu Wacquantova pojma neoliberalne kaznene države nalazi se privlačan paradoks. Riječ je o neskladu između proklamirane štednje i stvarne kaznene rastrošnosti, koja ustvari nužno proizlazi iz te štednje, barem ako se prihvate Wacquantove teorijske postavke o politički induciranoj društvenoj pozadini zločina. Čini se da u području kaznene politike neoliberalizam u konačnici proizvodi skupu državu. Osnovne postavke neoliberalne politike dobro su poznate. Ona nominalno nastoji svesti državu na minimum i smanjiti troškove njezinih operacija smanjenjem birokracije i povećanjem njezine efikasnosti. Tržišni model odnosa, koji se nameće u društvu, postaje mjerilo i za državne operacije. Svaka politika mora biti učinkovita i opravdati svoje troškove, a jednako kao i u društvu, svaki pojedinac u državnome i političkom aparatu odgovara za svoje djelovanje. Ta sveprožimajuća ideologija osobne odgovornosti – "kulturalni trop individualne odgovornosti", kako to naziva Wacquant (2009: 307) – zahvaća i počinitelje zločina koji moraju ispaštati zbog svojih nedjela iza rešetaka. Iz načela odgovornosti pojedinca izvodi se i potreba strogog kažnjavanja koje je ujedno moralno ispravno i ekonomski efikasno, jer stroga kazna odvrća druge racionalne "ekonomske ljude" od zločina koji se ne isplati. No, prema Wacquantu, umjesto štednje, ta politika vodi većim troškovima za javni sektor, što ih donosi znatno povećan broj zatvorenika koji takva politika stvara.

Wacquant razvoj događaja u SAD-u smatra paradigmatiskim za neoliberalnu kaznenu državu. Uz histeričan Reaganov "rat protiv droge" koji je obilježio 1980-e, posebno ističe četiri stupa američke kaznene politike koji su doveli do hiperinkarceracije

(Wacquant, 2009: 65-67). U tim se stupovima, kako i najavljuje Wacquantova metodologija, simboličko povezuje s materijalnim. To su zakonski fiksirane kazne (*Determinate Sentencing*), odsluživanje tih kazni bez prijevremenog otpusta (*Truth in Sentencing*), uz snažan naglasak na obveznome minimumu (*Mandatory Minimum*) što ga kažnjenik treba odslužiti, i doživotni zatvor kao zakonski propisana sankcija za bilo koji treći teži pristup, što se opisuje metaforom iz bejzbola prema kojoj se nakon trećeg promašaja ispada iz igre (*Three Strikes and You're Out*). Kaznena politika na tim stupovima, sažetima u pamtljivim simboličkim krilaticama, dovela je do nastanka prave "tamnice za proletarijat" s više od 3.000 zatvora i pola milijuna zatočenih, pri čemu su 6 od 10 zatvorenika Afroamerikanci ili Latinoamerikanci (69). Zatvorska eksplozija u SAD-u od 1975. do 2000. u zatvore je premjestila grad veći od Houstona, a manji od Chickaga (115). To su samo neki od šokantnih, efektno simbolički prezentiranih

U području kaznene politike neoliberalizam u konačnici proizvodi skupu državu

statističkih podataka i usporedbi koje obično prate rasprave o američkim zatvorima na ljevici. Wacquant smatra znakovitom i činjenicu da se, usporedno s povećanjem broja zatvorenika, smanjio broj studenata na javnim sveučilištima u SAD-u. Neka empirijska istraživanja na razini američkih saveznih država također su dala za pravo njegovoj tezi, utvrdivši negativnu korelaciju između stope zatvaranja i programa socijalne pomoći prema načelu: što je veća stopa zatvaranja, to je manje socijalne pomoći, i obratno (Beckett i Western, 2001:44).

Postoji li recept za izlazak iz začaranog kruga kaznenog neoliberalizma? Wacquantove ideje za poboljšanje kaznene politike sastoje se od četiri usko povezana koraka (284-286). Prvo, na razini diskursa suvremeni policijski folklor i "pornografiju zakona i reda" treba zamijeniti semantičkim pomakom prema "znanstveno" utemeljenim teorijama zločina. Kao burdjeovac, Wacquant smatra da su i riječi ulog u društvenoj borbi te da promjena političkog jezika čini sastavni dio promjene društvenih odnosa. Konkretna referenca toga su, dakako, sociologijske teorije ljevice, koje Wacquant sâm zastupa. Druga razina jest "obrana autonomije i dostojanstva zanimanja koja čine ljevicu države" – socijalnih radnika, pedagoga, psihologa, medicinskih sestara i "njegovateljskih" i "pomažućih" profesija odnosno birokracije koja je opsluživala povijesni aparat poslijeratne socijalne države blagostanja. Treće, Wacquant govori o "ekonomskoj, socijalnoj, zdravstvenoj ili obrazovnoj alternativni" koja treba zamijeniti pravosudni i policijski pritisak na populaciju. Kako bi se reducirao zločin, treba osnažiti socijalnu politiku umjesto hipertrofirane kaznene politike. Na kraju, Wacquant kategorički sažima to novo povezivanje socijalne i kaznene politike u diskursu i politici jačih socijalnih prava pojedinaca: "Tri i pol stoljeća nakon njegova rođenja, najučinkovitije sredstvo za potiskivanje zatvora ostaje i ostat će u desetljećima što dolaze unaprjeđivanje ekonomskih i socijalnih prava" (286).

Je li neoliberalna kaznena država održiv pojam?

Kako ocijeniti Wacquantovo objašnjenje suvremenih promjena u kaznenoj politici i njegov pojam neoliberalne kaznene države? U odnosu prema teorijskoj konkurenciji, neke se Wacquantove postavke čine uvjerljivima. Wacquant odstupa od vodećeg teoretičara kaznenog zaokreta Davida Garlanda, smatrajući da promjenama u kaznenoj politici "korijenski uzrok *nije kasna modernost nego neoliberalizam*" i da nije riječ o nikakvom subjektivnome ili kulturnom kompleksu nesigurnosti, na čemu inzistira Garland, nego o "objektivnoj socijalnoj nesigurnosti" (Wacquant, 2009:300, 302-303). Subjektivna je nesigurnost ono što joj ime kaže: subjektivan, pomalo "buržujski" sentiment kojemu korelira objektivna nesigurnost ekonomski marginalizirane većine. S druge strane, od neomarksista poput Davida Harveya, Wacquant se, kao burdjeovac, očekivano distancira, inzistirajući na simboličkoj dimenziji objašnjenja kaznene politike. Riječ je o empirijskom problemu koji teško pogađa marksiste: Wacquant upozorava na to da zatvori danas bujaju zajedno s bujanjem ekonomije, a ne samo s njezinim slabljenjem. To predstavlja problem za ona ekonomistička objašnjenja promjena kaznene politike koja, u tradiciji Ruschea i Kirchheimera, povezuju kaznenu politiku sa stanjem na tržištu rada, pri čemu stroža kaznena politika korelira s lošijim uvjetima na tržištu rada i kontrakcijom ekonomije (310-311).

Ozbiljniji prigovori pojmu možda se prije mogu naći na drugome, empirijskom dijelu Humeovih rašlji. Uredna logička konstrukcija u kojoj društvo proizvodi zločin, a politika proizvodi društvo te skupi i neefikasni zatvor, može se lako uklopiti u paletu suvremenih teorijskih kretanja na ljevici, no sučeljavanje s činjenicama ipak je osvjetljava kao ponešto nategnutu ideološku konstrukciju. Prvo, cijela se Wacquantova konstrukcija zasniva na zaoštrenoј ideji da je zločin društveno proizveden. To je u određenom smislu i određenoј mjeri doista tako, no kritiku socijalističkog utopizma, koju kroz usta jednog od likova u *Zločinu i kazni* nudi Dostojevski, ne može se sasvim ignorirati. Neuvjerljivost ideje da će izgradnja optimalne falansterije riješiti probleme ljudske naravi pogađa i manje utopističke verzije socijalizma. Teško je, naime, vjerovati da se glavni uzroci zločinu nalaze u redukciji programa socijalne države, smanjenju broja pripadnika pomažućih profesija i "mršavljenju" socijalnih transfere. Kao što svi uzroci zločina nisu u području socijalne politike države blagostanja, tako ni njezino ukidanje, smanjenje ili transformacija nužno ne pogađa stopu zločina, kao ni kaznenu politiku kao područje kojemu ipak treba priznati određenu autonomiju. Drugo, ideja da je stroga kaznena politika učinkovita nije samo ideološka konstrukcija desnice. Stroge kazne i povećanje zatvorske populacije možda nisu dokinule nasilni zločin, ali čini se da su ga ipak smanjile u SAD-u, kao i politika nulte tolerancije koju ljevica smatra fašističkom, a površni turistički prikazi iskazuju kao efikasno rješenje problema nasilnog zločina u New Yorku. To što nije posrijedi samo ideološka konstrukcija ne znači, dakako, da manevar nije užasno skup i da nema svoju političku pa i moralnu cijenu. Treće, možda više u sferi pojmovne kritike, čini se da stroga retribucija nije sastavni dio neoliberalne potrebe za efikasnošću i odgovornošću, nego

broj 7 - rujan 2011.

izraz populističkog sentimenta koji je elitama politički isplativo slijediti. Premda su i povijesni lučonoše neoliberalne politike bili strogi retributivisti – Margaret Thatcher i Ronald Reagan bili su pobornici smrtne kazne i stroge kaznene politike općenito – načelno se može zamisliti varijanta kaznenog neoliberalizma koja daje prednost efikasnim kaznama koje nisu nužno drakonske. Ukratko, možda neoliberalna kaznena država ne mora biti glomazna.

Naposlijetku, a to nas vodi do Hrvatske, apstraktnu je ideju u komparativnoj analizi potrebno staviti u kontekst. Bez obzira na određeno socijalno raslojavanje, Hrvatska nije društvo velikih socijalnih razlika u kojemu bi pojam poput neoliberalne kaznene države bez ostatka dobro funkcionirao. Bez obzira na postroženje kaznene politike, kazne u Hrvatskoj nisu drakonske. Dojam je javnosti da bi one trebale biti znatno strože. Bez obzira na porast kaznene populacije i prenapučenost zatvorskog sustava, zatvorska je populacija, komparativno gledano, još uvijek niska ili se u najgorem slučaju nalazi na sredini svjetske kaznene ljestvice. Nasuprot SAD-u, pa čak i nekim bivšim sovjetskim republikama, Hrvatsku nitko pri zdravom razumu još uvijek ne može nazvati (zapadnim) gulagom.

No jednom kad se navedene kontekstualne ograde uvažavaju, pojam neoliberalne kaznene države može dobro funkcionirati kao zaoštrena ilustracija važnih problema s kojima se suočava kaznena politika u Hrvatskoj, ali i društvu u cjelini. U Hrvatskoj populacija stagnira ili pada, a kaznena populacija raste. Kaznenost se povećava i širi. Grade se novi zatvori, a razvijena je privatna industrija sigurnosti. Bez obzira na visoko publicirane slučajeve političke korupcije, prosječan klijent kaznene politike u Hrvatskoj danas jest razmjerno siromašan i marginaliziran. Paralelno s promjenama u kaznenoj politici, u Hrvatskoj je socijalna politika oslabila. U tom je smislu u ozbiljnoj raspravi pojam neoliberalne kaznene države, koji ilustrira napetosti kaznene i socijalne politike, ipak nezaobilazan.

Bilješke

- 1 International Centre for Prison Studies, *World Prison Brief: Croatia*. http://www.prisonstudies.org/info/worldbrief/wpb_country.php?country=131 (pristupljeno 20. lipnja 2011).
- 2 *Akcijski plan za unaprjeđenje zatvorskog sustava Republike Hrvatske od 2009. do 2014.* (Zagreb, lipanj 2009). www.vlada.hr/hr/content/download/94097/1342853/.../86_19_b.pdf (pristupljeno 20. lipnja 2011).
- 3 "Jadranka Kosor u kaznionici: U Glini prošireni zatvorski kapaciteti", *Novi list*, 25. svibnja 2011. <http://www.novolist.hr/hr/Vijesti/Hrvatska/Jadranka-Kosor-u-kaznionici-U-Glini-prosireni-zatvorski-kapaciteti> (pristupljeno 20. lipnja 2011).

Literatura

- Beckett, K., Western, B. (2001). Governing social marginality. Welfare, incarceration, and the transformation of state policy. *Punishment & Society*. (3) 1:43-59.
- Wacquant, L. (2009). *Punishing the Poor. The Neoliberal Government of Social Insecurity*. Durham: Duke University Press. ■